

G'AZZOLIY FALSAFASIDA BILIM VA TAFAKKURNING O'RNI VA ROLI

Axmedova Sanam Jalalovna

TDSHU "Sharq falsafasi va madaniyati"

kafedrası f.f.n. katta o'qituvchisi

Toshev Suhrob

Sharq falsafasi va madaniyati mutaxassisligi

2 kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada G'azzoliyning falsafiy qarashlari asosan Islom dinining ta'limotlariga asoslanadi. Islomda iymon kishi xulqini tartibga soluvchi muhim mezon hisoblanadi. G'azzoliyning bilish nazariyasiga doir qarashlarini o'rganish fandagi ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'ladigan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tayanch tushunchalari: *Rene Dekart, G'azzoliyning shakllari, shak nazariyasi, ishonchli ilm, Junayd Bag'dodiy, borlig, haqiqatga erishish, yomonlik, gunohkor banda, ihtiyor erkinligi.*

ABSTRACT

In this article, Ghazali's philosophical views are based primarily on the teachings of Islam. In Islam, faith is an important criterion governing human behavior. The study of Ghazali's views on the theory of knowledge is of great importance, which will lead to positive changes in science.

Keywords: *Rene Descartes, Ghazali's forms, theory of doubt, reliable science, Junaid Baghdadi, existence, truth, evil, sinful slave, free will.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье философские взгляды Газали основаны в основном на учении ислама. В исламе вера - важный критерий, регулирующий поведение человека. Изучение взглядов Газали на теорию познания имеет большое значение, что приведет к положительным изменениям в науке.

Основные понятия: *Рене Декарт, формы Газали, теория сомнения, достоверная наука, Джунаид Багдади, существование, правда, зло, грешный раб, свобода воли.*

KIRISH

G'azzoliy jahon tafakkuri tarixida o'chmas iz qoldirgan mutafakkir zotlardan bo'lgan. Uning asarlari dunyoning turli tillariga tarjima qilinib, Yevropaning

Franchesko Petrarka, Duns Skott, Rene Dekart, David Yum, Jon Toland kabi faylasuflari dunyoqarashi shakllanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatgan. G'azzoliy o'zigacha bo'lgan musulmon olami falsafiy qarashlarini tizimli tarzda izchil tahlil qilib, shu bilan birga bu fanda mavjud bo'lgan muammo va kamchiliklarni ko'rsatib o'tgan. Faylasuflarga qarshi kurashishda u kalom ilmiga tayanib ish tutgan bo'lsa-da, u kalom ilmini o'rganishni farzi kifoya deb biladi va shu tariqa mutakallimlar iddaosini yo'qqa chiqaradi.

ADABIYOT VA METODLAR

Fiqh ilmida yozgan «Al-Basit», «Al-Vajiz» asarlari insoniy tafakkuri mo'jizalari, fiqh ilmida inqilob yasagan noyob asar sifatida baholangani bilan u bu fanni ham kundalik turmush tarziga oid. G'azzoliyning jahon falsafasida tutgan o'rnini tushunib olish uchun dunyoda dong'i ketgan musulmonmas birorta faylasuf bilan solishtirib ko'rish lozim bo'ladi. Keling, o'sha faylasuf ularning eng kattasi, yangi falsafa otasi unvonini olgan fransiyalik mashxur faylasuf Rene Dekart bo'lsin. Dekartni mashxur qilgan asosiy narsa uning shak nazariyasidir. U haqiqiy ma'rifatga erishishdan oldin shak zarurligini ta'kidlaydi. Uning bu nazariyasi G'azzoliyning shaklariga juda ham o'xshaydi. G'arbda G'azzoliyni bilmaganlari uchun shak nazariyasi faqat Dekartga tegishli degan e'tiqod ila uni ko'klarga ko'tarib maqtaydilar¹.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sharqda G'azzoliyni bilganlari uchun buyuk faylasuf Dekartning nazariyasiga o'xshash gapni aytgan shaxs ham borligini eslab qo'yadilar. Ba'zi birlari jur'at qilib Dekart va G'azzoliyning shaklarini solishtirib ham qo'yadilar. Ammo bu boradagi xaqiqatni xech kim bilmaydi. Ushbu xaqiqat ila bu satrlarning kotibi ustoz Muhammad Sa'id Ramazon Butiyning «Shaxsiyotun istavqafatni» nomli kitoblaridan bildi. U kishi mazkur kitobning 99 – 100 betlarida quyidagilarni yozadilar: «So'ngra bu masalada barcha ikkilanish va noaniqlikka chek qo'yadigan vasiqa – xujjat yuzaga chiqdi. Uni ustoz Maxmud Biyju doktor Zakzukdan naql qildi. Unda aytilishicha, tunislik tadqiqotchi Usmon al-Kaok raxmatulloxi alayx Dekartning kutubxonasiida «al-Munqiz minaz Zolal» kitobining tarjimasini topgan. Unda G'azzoliyning «Shak yaqiy – ishonchli ilm – ning birinchi pog'anasidir» degan mashxur iborasi Dekartning e'tiborini jalb qilgani belgisi bor edi. Dekart o'sha iboraning tagiga qizil qalam bilan chizib qo'ygan va uning to'grisiga, xoshiyaga «Bu bizning nazariyamizga ko'chiriladi» deb yozib qo'ygan ekan.

¹ Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. G'azzoliy va falsafa- jurnaldan.

Inson Olloh irodasini bilish yo'lida nimalar qilgani to'g'risida umrining o'tgan qismi ustida mulohaza yuritsa, bu bilan u bir navi o'z qalbini yuvgan bo'ladi. G'azzoliy olim bo'l, yo ilm o'rganuvchi, yo tinglovchi, yo ilmni sevuvchi bo'l! Beshinchisi bo'lma - mahv bo'lursan, deb xitob qiladi. Uning fikricha nafsni yengishning xisob kitobini muhabbat bilan qiyoslash mumkin, ya'ni nafs bor joyda muxabbat ham yashirin bo'ladi. Inson uchun ixtiyor erkinligi beriladi. Inson o'z nafsini bilan hisoblashsa, bu dunyodagi amallari go'zallashadi. Nafsni yengib Allohning muhabbati bilan bu dunyoni charog'on etishi inson umrining maqsadi bo'lishi zarur.

Junayd Bag'dodiy shunday deydi: «Har muhabbat bir narsaning javobidir. U narsa zoil qilinganda, muhabbat ham zoil bo'ladi». Bu muhabbatni anglab yetish insonning qo'lida. Ilmni egallash jarayonida insondagi mustahkam e'tiqod va muhabbatning tutgan o'rnini Hazrat G'azzoliy yuksak baholaydi. Biz bilgan narsalar hissiyotimiz bilan bog'liq bo'ladi, lekin aql bilan isbotlangan bilimlarimiz ishonchlidir. Demak e'tiqodimizga, aqlga tayanib ish yuritsak, bilimlarimizning haqiqiylikini saqlab qolgan bo'lamiz. G'azzoliy o'zining "Ihyoi ulum ad din" asarida muhabbatni inson hayotining mazmuni va bir bo'lgi deb hisoblab uning 5 turini ko'rsatib o'tadi ular 1) insonning o'ziga o'z kamoloti va sog'-omonligiga muhabbati; 2) insonning o'z hayotini davom ettirishni ta'minlovchi uni asrovchi undan turli halok etuvchilarni nari tutuvchi vali ne'matlariga muhabbati; 3) insonning garchand o'ziga yaxshilik qilmagan bo'lsa ham boshqa insonlarga xizmat ko'rsatgan yaxshilik qilgan zotlarga muhabbati; 4) insonning tashqi yoki ichki qiyofadagi barcha go'zallikka muhabbati; 5) insonning o'zi bilan botiniy yashirin o'xshashligi bor bo'lgan zotlarga muhabbati². G'azzoliy bu fikri bilan insonning o'z-o'ziga muhabbati bilan ichki botiniy muhabbati orasida bilvosita bog'lanish borligini ko'rsatib, buyuk muhabbatga inson nafsdan kechish va komillik yo'lini tanlaganidagina yetishish mumkinligini ta'kidlaydi. Yuqorida inson hayotining mazmuni masalasida g'arb ekzistensializmining o'z konsepsiyasiga ega ekanligini tilga olgan edik. Bu oqim vakillaridan biri bo'lgan A. Kamyuning inson umri to'g'risidagi fikrlari diqqatga sazovordir. U o'zining «Begona» asarida inson hayotiga muhabbat kirib kelgandagina umrining mazmuni o'zgarishi, buguni va kelajagi borligiga ishonchining ortishini uqtirib o'tadi. Bu fikrlar A. Kamyudan sakkiz asr ilgari

² Диноршоев М. Абу Хамид Мухаммад ал-Газали и его «Опровержение философов»// Абу Хамид Мухаммад ал-Газали. Опровержение философов.- Душанбе, 2002. –С. 159.

sharq tasavvufida G‘azzoliy asarlari orqali o‘z tasdig‘ini topib ulgurganini esga olish, uning inson hayoti to‘g‘risidagi qarashlarining qanchalik chuqur ma‘noga egaligi va bugungi kunda dolzarb ekanligini tushunib yetishga imkon beradi.

Inson hayotining mazmunini ochib berishda albatta insonning ixtiyor erkinligi masalasi ham juda muhim. Ayniqsa O‘rta asr falsafiy fikrlar rivojida taqdir va ixtiyor erkinligi masalasi ko‘plab baxslarga sabab bo‘lgan. G‘azzoliy ixtiyor erkinligi borasidagi qarashlarida taqdir muqarrar hodisa sifatida talqin etadi. Bunda ham bilim (bilish) birinchi o‘rinda turadi; ixtiyor bilimga bo‘ysunadi. Zero, inson nima o‘ziga yoqish yoki yoqmasligini bilim (bilish) orqali anglab yetadi. Umuman, ixtiyor erkinligi ixtiyorning o‘ziga xos turi, u nimagaki inson ishonchsizlik tuysa, o‘shanga nisbatan bo‘lgan aqliy munosabatdan yuzaga chiqadi. Ixtiyor erkinligi «kasb» tushunchasi bilan bog‘liq. Kasb - kasb etmoq, o‘ziga olmoq, o‘ziga yuqtirmoq singari ma‘nolarni anglatuvchi tasavvufiy atama. Masalan, Xudo bir bandasini sinab ko‘rish uchun unga yomonlikni ravo ko‘rdi, deylik. Bu uning taqdiri, mutlaq muqarrar hodisa. Lekin yomonlikning ijrosi boshqa bir odam ixtiyoriga beriladi, ya‘ni sinalayotgan bandaga yomonlik qilish-qilmasligi ana shu vosita-odamning ixtiyoriy tanloviga bog‘liq. U - erkin. Agar u yaxshilikni tanlasa - savob, yomonlikni tanlasa - gunoh uning bo‘yniga tushadi. Xuddi shuningdek, yomonlik ob‘ekti bo‘lgan banda agar Xudoning sinoviga shukur bilan javob bersa, u suyuk, aksincha, shakkoklik qilib, Xudodan nolisa yoki yuz o‘girsas, u gunohkor banda³. Demak, G‘azzoliy taqdirning muqarrarligini ta‘kidlagani holda, insonga ma‘lum ma‘noda ixtiyor erkinligi berilganini qayd etadi.

Bulardan tashqari insonning hayotdan maqsadi ilohiy haqiqatga erishish, o‘zida go‘zal axloqni tarbiyalash va shu orqali komillikka yetishadi. G‘azzoliy ta‘limotiga nazar tashlasak va sinchkovlik bilan o‘rganib chiqsak shunga guvoh bo‘lamizki, bu zotning xayotdan maqsadi ilohiy haqiqatni topish edi, va bu zot haqiqatni tasavvufdan topdi, demak inson hayotining mazmuni ham aynan o‘sha ilohiy haqiqatni topishdan iboratdir.

Agar fikr tufayli xolning o‘zgarish xolatini bilmoqchi bo‘lsang, biz aytib o‘tgan oxirat ishlari unga misol buladi. Albatta fikr bizga oxiratni afzal ko‘rish avloroq; ekanini tanitadi. Agar bu ilm qalblarimizga anik ta‘sir ko‘rsatsa, qalblar oxiratga rag‘bati va dunyoga qiziqmasligiga qarab o‘zgaradi. Bu narsani biz xol deb belgiladik. Chunki bu ilmdan oldin qalb bu dunyoni yaxshi ko‘rib, unga moyil edi.

³ Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. / Сост.С.Н. Григорян, А.В.Сагадеев. М., 1961. -С -632.

Oxiratni yoqtirmas va unga rag'bat kam edi. Ilm tufayli qalb xolati o'zgaradi, iroda va rag'bat yangicha tus oldi. Iroda o'zgarishi esa a'zolari dunyo bilan mashg'ul bo'lishni tark qilib, oxirat amallari bilan mashg'ul bo'lishga chaqiradi.

Bunda asosan besh daraja mavjud:

1. Tafakkur, u qalbdan ikki ilmni xosil qilishdan iborat.
2. Tafakkur, u ikki ilmdan ko'zlangan ilmni talab qilishdir.
3. Talab etilgan ilmni xosil qilish va undan qalbning nurlanishidir.
4. Ilm nuri xosil bo'lishi sabab bo'lgan narsadan qalb xolining o'zgarishidir.
5. Yangilangan xolga qarab a'zolarining qalbgacha xizmat qilishidir⁴.

Tosh temirga urilganda, undan muayyan joyni yoritadigan uchqun sachraydi. Shundan keyin ko'rmay turgan ko'z birdan ko'ra boshlaydi va a'zolar xarakterga tushadi. Ilm nurining chaqmoq toshi - fikr ham ikki ilmni bir-biriga «urishtiradi». Tosh temirga qay tariqa urilsa, fikr shu ikki ilmni o'ziga xos usulda birlashtiradi. Temirdan uchqun paydo bo'lganidek ilm nuri paydo bo'ladi. Xuddi o'tdan sachragan nur vositasida ko'rish sezgisi o'zgarib, mubham narsani ko'rganidek, qalb ham ilm nuri tufayli o'zgarib, moyil bo'lmay turgan narsaga moyil bo'ladi. Shundan so'ng a'zolar qalb xolining taqozosiga binoan amal qilishga kirishadi. Bu xol xuddi zulmat va qorong'ulikda ko'rmayotgani uchun yura olmay turgan kishining xarakterni boshlaganiga o'xshaydi. Demak, fikr samarasi ilm va xoldan iborat, ilmlarning esa nihoyasi yo'q. Xar doim o'zgarib turadigan qalb xolini bilishning esa imkoni yo'q. Shuning uchun har bir murid (fikr yo'lini tutgan kishi) fikr yo'llari, uning paydo bo'lish o'rnini va nima xususida tafakkur qilishni bilmoqchi bo'lsa, u bunga qodir bo'la olmaydi. Chunki fikrning paydo bo'lish o'rnini cheklangan narsa emas va fikr samarasi ham bexad va cheksiz. Xa, biz diniy ilm masalalari va soliqlar maqomati, ya'ni xollari bilan bog'liq; ravishda fikrning paydo bo'lish o'rnini aniqlashga xarakter qilamiz. Bu narsa umumiy tahlildan iborat bo'lib, albatta buning tafsifi barcha ilmlar sharhini talab qiladi⁵.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, G'azzoliyning ilm to'g'risidagi g'oyalari, hozirgi kunda ham xalqimizni ma'rifatli bo'lishiga yordam beradi. Chunki u ilmni mutlaq fazilat deb bilgan va insonni o'z - o'zini anglash va ikki dunyoda ham saodatmand bo'lishiga asosiy kafolat sanagan.

⁴ Abu Homid G'azzoliy . Tafakkur kitobi.-T : Movarounnahr , 2003 . –B. 23.

⁵ Abu Homid G'azzoliy. Tafakkur kitobi.-T.: Movarounnahr, 2003 . –B. 24.

Mutafakkirning insonparvarlik va umuminsoniy g'oyalar bilan sug'orilgan ta'limoti O'zbekistonda yashovchi barcha xalq, millat, elat, ijtimoiy qatlam va din vakillarining tinch-totuv yashashlariga ko'maklashadi, diniy mutaasiblik, ekstrimizm va terorizmga qarshi kurashda, milliy g'oyaning mafkuraviy negizini tushunishda, ma'naviy barkamol insonni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. G'azzoliy va falsafa- jurnaldan.
2. Диноршоев М. Абу Хамид Мухаммад ал-Газали и его «Опровержение философов»// Абу Хамид Мухаммад ал-Газали. Опровержение философов.- Душанбе, 2002. –С. 159.
3. Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. / Сост.С.Н. Григорян, А.В.Сагадеев. М., 1961. -С -632.
4. Abu Homid G'azzoliy. Tafakkur kitobi.-Т : Movarounnahr , 2003 . –В. 23.
5. Sulaymonov, J. (2021) ABDURAHMON IBN XALDUNNING TAMADDUN TARAQQIYOTI HAQIDAGI QARASHLARIDA JAMIYAT TAHLILI//*Academic Research in Educational Sciences*, Vol. 2 Special Issue 1, 2021. 451-455 R.
6. Sulaymonov, J. B. (2021). IBN XALDUNNING „MUQADDIMA “ASARIDA JAMIYAT TARAQQIYOTIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 732-737.
7. Sulaymonov, J. Karimov, N. Contribution of Abu Isa Tirmidhi to the Science of Hadith //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE) ISSN: 2278-3075, Volume-9 Issue-1, November, 2019. P. 593-599.
8. Sulaymonov, J. B. (2021). ABU ZAYD ABDURAHMON IBN XALDUNNING „MUQADDIMA “ASARIDA DAVLAT TUSHUNCHASIGA YONDASHUVLAR TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(6), 9-14.